

Bársonyos forradalom Szlovákiában

A kommunista rendszer bukása a jelenkori Szlovákia történelmének egyik legfontosabb eseménye. Szimbólumává az 1989. novemberi történések váltak, amikor az Állambiztonsági Szolgálat brutálisan szétverte a diákok tüntetését Prágában, kiváltva a társadalom óriási ellenállását. A rendszer bukását és a demokráciába való átmenetet 1989 novemberében és decemberében néhány jelentős változás felgyorsította: ekkor jöttek létre a rendszerrel szemben álló polgári mozgalmak, és a társadalom széles rétegei vettek részt az akkori hatalommal szemben szerveződő spontán és tömeges demonstrációkon. Mindezek hatására került sor a kerekasztaltárgyalásokra, a szövetségi kormány átalakítására, az államfő leváltására és a kommunisták meghátrálására, akik végül rákényszerültek a hatalom monopóliumának feladására. 1989. november 29-én az alkotmányból törölték a kommunista párt vezető szerepét rögzítő 4. cikkelyt, és bekövetkezett a szövetségi kormány már említett, illetve a végrehajtó hatalom egyéb szerveinek átalakítása.

A kommunista rezsim bukásaként ismert eseménysorozat kezdetei azonban régebbre nyúlnak 1989 novemberénél, de maga a folyamat sem zárult le azonnal az elnök leváltásával vagy az 1990-ben megtartott szabad választásokkal. A választások után az átalakulás időszaka következett mind a gazdaságban, mind pedig a köz- és társadalmi élet más szféráiban, ami maga után vonta a kommunista párt-nomenklatúra leváltását, valamint a nyugat-európai politikai és az észak-atlanti katonai szervezetekhez való integrációt. A kommunista rendszer megszűnése együtt járt a nemzeti függetlenség megteremtésének folyamatával: a közös állam felbomlott, és 1993. január 1-jén létrejött az önálló Szlovák Köztársaság.

Az események, amelyek a változásokhoz vezettek, az akkori cseh-szlovák közös állam kereti között mentek végbe, ugyanakkor Szlovákiában a folyamatok párhuzamosan, autonóm módon zajlottak. A bársonyos forradalom egyik szlovák vezetője, Ján Budaj szerint Csehszlovákia volt az egyetlen állam a keleti blokkban, ahol 1989-ben két párhuzamos – jogi szempontból – legális forradalom zajlott, különböző vezetőkkel, elnevezésekkel és taktikákkal.¹ A stratégiai cél mindazonáltal ugyanaz volt: megdönteni a kommunista párt hatalmi monopóliumát. A prágai

* A szerző az Ústav pamäti národa (Nemzeti Emlékezet Intézet) tudományos munkatársa (82018 Bratislava Miletičova 19., peter.jasek@upn.gov.sk).

¹ Jašek–Podolec, 2014. 129.

ellenzék jobban hajlott a kommunista párt képviselőivel való tárgyalásokra, Szlovákiában viszont nagy súlyt fektettek a közvéleménnyel való együttműködésre. Mindez jól tükröződik abban, miként nevezik a kommunista rendszer bukását a két országban: Csehországban *sametová revoluce* (bársonyos forradalom), míg Szlovákiában *nežná revolúcia* (gyengéd forradalom), utóbbi sem nem a cseh *sametová*, sem nem az angol *velvet* szlovák fordítása. A másik alapvető különbség, hogy Szlovákiában a rendszerellenes fellépés vezetőjévé a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (Verejnost' proti násiliu – szlovák rövidítése: VPN) vált, amely néhány órával a prágai Polgári Fórum (Občanské fórum) előtt alakult meg.² Novemberben Szlovákia egyes régióiban – prágai mintára – sorra jöttek létre a polgári fórumok: Kassán, majd Közép- és Kelet-Szlovákia más városaiban is. Végül ezek is csatlakoztak a VPN ernyőszervezethez. E mozgalom máig a forradalom egyik szimbóluma Szlovákiában.

A kommunista rendszer bukásának előestéje

A külpolitikai helyzet és a térségben geopolitikai érdekekkel rendelkező nagyhatalmak politikája fontos tényezőt jelentett a kelet-közép-európai országokban bekövetkezett alapvető változások tekintetében. Csehszlovákia a Varsói Szerződés hadseregeinek 1968. augusztusi megszállása után, a későbbi, úgynevezett normalizációs politikából következően a keleti blokk stabil és szerves része volt; Gustáv Husákkal az élén (1969 áprilisától Csehszlovákia Kommunista Pártja [CSKP] Központi Bizottságának első titkára) a leglojálisabb szovjet szövetségesek közé tartozott, és nem mutatta jelét, hogy bármilyen módon is független politikát kívánna folytatni.

Az 1980-as években jelentős változások következtek be Kelet-Közép-Európa geopolitikai helyzetében, ami tükröződött a keleti blokk egyes országai belpolitikájának alakulásában is. 1985. március 11-én a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtitkárává Mihail Gorbacsovot választották meg. Az új szovjet vezető az elmélyülő válság hatására széles körű gazdasági reformprogram megvalósításába kezdett, és fokozatosan demokratizálta a rendszert (*peresztrojka* és *glasznyoszty*). A belpolitikai változások éreztették hatásukat a külpolitikában is. Gorbacsov kijelentette: a Nyugattal kialakult feszült viszony enyhítésére törekszik, és nem kíván beavatkozni a keleti blokk egyes országainak fejlődési folyamataiba. A jeleket leggyorsabban Lengyelországban és Magyarországon vették észre, ahol a kommunista pártok vezetői engedményekre kényszerültek, és megteremtették az ellenzékkel folytatandó tárgyalások feltételeit, ami végül elvezetett a kerekasztaltárgyalásokig. A Szovjetunió már nem avatkozott közbe erővel, mint korábban, amikor még érvényben volt a Brezsnyev-doktrína (amely bevezette a keleti blokk országai korlátozott szuverenitásának gyakorlatát), amely alapján a Varsói Szerződés hadseregei betörték Csehszlovákia területére 1968 augusztusában. Gorbacsov a Brezsnyev-doktrína helyett az úgynevezett Sinatra-doktrínát alkalmazta. (E humo-

2 Jašek–Pálffy, 2016. 102–103. A Polgári Fórum megalakulására lásd: Koutská–Ripka–Žáček, 2009. A Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom megalakulására lásd: Snopko, 2009.

ros elnevezést a szovjet külügyminisztérium szóvivője 1989. október 25-én használta először – utalva Frank Sinatra 1969-es slágerének címére: *My way*, vagyis *Az én utam* –, amikor a Szovjetunió kelet-közép-európai politikájáról kérdezték.) E változásnak köszönhető, hogy Kelet-Európa országai maguk dönthettek a változások bevezetésének módjairól.

A csehszlovákiai kommunista rezsim lassan és kelletlenül reagált a Szovjetunióban bekövetkezett változásokra. A kommunistáknak szembe kellett nézniük azzal a mélyülő válsággal, amelybe az 1980-as évek második felében került az ország, a Nyugattól való látványos technikai lemaradás következményeivel, a gazdasági fejlődés stagnálásával és az ellátás romlásával. Ezt súlyosbította a természeti környezet rossz állapota, de mindenekelőtt az emberi alapjogok és a vallásszabadság rendszeres megsértése. Mindez egyre inkább növelte a társadalom elégedetlenségét. A csehszlovák pártvezetés, amely az 1968-as megszállás következtében került hatalomra és a stabilizációs politikai nevében kormányzott közel húsz éve, igyekezett késleltetni a változást annak ellenére, hogy az 1960-as évek reformidőszakából rendelkezett bizonyos tapasztalatokkal. Az új politikai intézkedéseket szovjet mintára átépítésnek (szlovákul *prestavba*) nevezték.³ A *prestavba* a gazdaság területén bevezetendő reformokat jelentette, ugyanakkor jellemző volt, hogy a csehszlovák vezetők a *peresztrojka*t átvették, de egyáltalán nem vezették be a *glasznoszt*yot, amely nagyobb szólás- és sajtószabadságot hirdetett. Az új pártvonal főképpen csak szavakban mutatta a változásra való hajlandóságot, a reformok valójában nagyon lassan haladtak előre. Mindazonáltal 1987-től végbementek bizonyos átalakulások: a pártapparátus minden szintjén kádercserét hajtottak végre, és némi demokratizálásra is sor került az országban. Ennek voltak a példái többek között az állami vállalatokról, illetve a mezőgazdasági szövetkezetekről szóló, 1988. március végén elfogadott törvények, melyek megteremtették a gazdasági átalakulás alapvető feltételeit, és jogi alapot biztosítottak a gazdaságirányítási rendszer átalakításához szükséges változásoknak. Újabb példaként lehet említeni a Szabad Európa Rádió adásai zavarásának megszüntetését. Emellett könnyítettek a nyugati, kapitalista országokba való utazás feltételein is.⁴ A kultúra területén is változások történtek. Számos korábban betiltott művész – például Dominik Tatarka író, aki aláírta a *Charta '77* nyilatkozatot, vagy a Rudolf Sikora körül csoportosult képzőművészek – lehetőséget kapott a művészeti szervezetekbe való visszatérésre. 1988-ban újra megjelenhetett a *Literárny týždenník* (Irodalmi Hetilap) mint a Szlovák Írószövetség lapja, amely immár korábban tiltott témákat is felvetett.

Az első látható politikai változás, amely felgyorsította az eseményeket, az volt, hogy a CSKP KB első titkári posztján személycserét hajtottak végre. 1987 végén, tizennyolc év hivatalviselés után leváltották Gustáv Husákot és Miloš Jakešt választották meg utódjául – a kompromisszumok képviselőjét, akitől egyfelől azt várták, hogy hűséges marad a régi rendszerhez, másfelől pedig megvalósítja a

3 Lásd erről bővebben: Pullmann, 2011; Blehová, 2006; Pešek–Szomolányi, 1999.

4 Londák et al., 2009. 26., 57.

prestavbát.⁵ Husák távozása után megkezdődtek a személycserék. Husákkal számos munkatársa távozott mind föderális szinten, mind pedig a Szlovák Köztársaságban, például Bohuslav Chňoupek külügyminiszter, Lubomír Štrougal, a föderáció miniszterelnöke vagy Vasil Biľak, a CSKP ideológiáért és a nemzetközi kapcsolatokért felelős központi bizottsági titkára.⁶

Szlovákiában, amely az 1968 végén elfogadott föderációs törvény után mint Szlovák Szocialista Köztársaság önálló köztársasági státusszal rendelkezett a közös állam keretein belül,⁷ szintén változások történtek a kommunista párt és az államapparátus kulcspozícióiban. Előtérbe kerültek a fiatalabb káderek, akik kevésbé kötődtek a normalizáció nemzedékéhez. Peter Colotkát, Szlovákia közel húsz éve hivatalban lévő miniszterelnökét Ivan Knotek váltotta, majd rövidesen azután Pavol Hrivnák. Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) KB első titkári posztján Ignác Janák követte a normalizációs csoport vezetőjeként ismert Jozef Lenártot. Számos, az 1970–1980-as években kompromittálódott politikus azonban a helyén maradt vagy még magasabb szintre lépett. Jó példa erre Ludovít Pezlár, az SZLKP KB ideológiáért felelős titkára, aki Gejza Šlapkát váltotta a pozsonyi városi pártbizottság titkári posztján.⁸ A személyi változások csupán az alacsonyabb rangú pártfunkcionáriusokat érintették, a járási pártbizottságokba 39 százaléknyi új tag vagy póttag került. Többségük támogatta a párt új irányvonalát, a *prestavbát*.⁹ Ezek a fiatalabb párttagok leginkább a gazdasági szervezetekből vagy a Szocialista Ifjúsági Szövetségből érkeztek, és a pártiskola mellett már állami oktatási intézményekbe is jártak, vagy a Szovjetunióban a Gorbacsov-korszakban tanultak.

A kommunista pártban ugyanakkor nem jött létre reformszárny. Az új pártvonalnak voltak ugyan hívei, de a befolyásuk a politikai döntéshozatalra korlátozott volt. Az SZLKP-n belül ennek az irányzatnak a képviselőihez számíthatjuk még a Marxizmus–Leninizmus Intézet fiatal tudományos munkatársait, például Pavol Kanist és Peter Weisst, de idesorolhatók a normalizáció olyan régi hívei is, mint Vladimír Mináč (a Szlovák Matica egykori elnöke) és Viliam Plevza (a Marxizmus–Leninizmus Intézet igazgatója), aki közeli kapcsolatban állt Gustáv Husákkal, és aki az intézet fiatal munkatársait kinevelte.¹⁰ A fiatal nemzedék megjelenésével együtt egyre inkább középpontba került azon új koncepciók megvitatása, amelyek befolyással lehettek az országban zajló eseményekre. Az 1980-as évek végén sokat vitatkoztak egy új alkotmány elfogadásáról, valamint Szlovákia státuszáról a közös államban. Az átépítés politikájának a legfőbb akadályt az okozta, hogy a kommunista rendszer nem volt hajlandó elfogadni semmilyen ellenzékét, és üldözött minden olyan tevékenységet, amely ütközött nézeteivel.

5 Lorenc, 1992. 139.; Blehová, 2007. 10–11.; Koudelka, 2000. 473–525.

6 SNA f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. 1783, 29 III 1988.

7 Szlovákiában külön, de mint a CSKP része működött a Szlovák Kommunista Párt (SZLKP). Saját szervezete és vezetősége volt. Az állam 1968-ban végrehajtott föderalizálásának gyengesége viszont kitűnt abban is, hogy a kommunista pártot soha nem sikerült föderalizálni, és nem jött létre a Cseh Kommunista Párt.

8 Barnovský, 2000. 12.

9 Uo. 27.

10 Žatkuliak et al., 1999. 47.

A CSKP-t irányító csoport a változásokat, az átépítést csak azzal a fő feltétellel fogadta el, hogy megtartja hatalmi monopóliumát, amelytől semmilyen áron nem szándékozott megválni, továbbá nem habozott erőszakot alkalmazni az ellenzékkel szemben. Az ellenzékkel folytatott küzdelem leghatékonyabb – természetesen nem egyetlen – eszköze az Állambiztonsági Szolgálat (Štátna bezpečnosť, ŠtB) volt, melynek közreműködésével a rendszer megfigyelte és időnként üldözte ellenfeleit. A szolgálat tevékenységében lényegében semmilyen változást nem hozott a politikai reform, bár idővel a módszereken részlegesen módosítottak. Az 1980-as évek végén például a szolgálatok már inkább hírszerzéssel foglalkoztak, mint megtorlással.¹¹

1987 második felétől a rendszer ellenzéke leginkább a társadalmi mozgalmakat választotta tevékenységének terepéül, így Szlovákiában is láthatóan gyakoribbá váltak a rendszerellenes megnyilvánulások. Új csoportok jöttek létre, amelyek között szorosabbá váltak a kapcsolatok. 1989 második felében aktivizálódott a szlovák társadalom konformista része is. A szlovák ellenzék legerősebb csoportját a földalatti egyház jelentette. Pozsonyban az 1988. március 25-i utcai demonstráció – amikor is néhány ezer fő a Hviezdoslav téren a vallásszabadság és az emberi jogok biztosításáért lépett fel – éppen a földalatti egyház kezdeményezésére vált „gyertyás tüntetéssé”.¹² Ez volt az első nyilvános rendszerellenes felvonulás Csehszlovákiában 1969 óta. Nagy nemzetközi felháborodást keltett, hogy vízágyúk bevetésével oszlatták fel a megmozdulást. Az eset lerántotta a leplet a rendszerről, amely nem volt képes megoldani az előtte tornyosuló problémákat másképpen, csak erőszakkal. A tüntetés ugyanakkor segítette áttörni a félelem pszichológiai korlátait, mivel megmutatta, hogy a rendszerrel (megtorló eszközeivel) szembe lehet szállni. A Hviezdoslav téren a normalizációs rezsim nagy vereséget szenvedett. Annak ellenére, hogy a hatalom minden rendelkezésére álló erőt igénybe vett (visszatartó és propagandaakciók, megfélemlítés, fenyegetés, megtorlás), nem volt képes elriasztani az embereket a megmozduláson való tömeges részvételtől.

A békés jellegű tüntetés volt a másfél évvel később bekövetkezett rendszer-váltás kezdete. A földalatti egyház és a keresztény ellenzék erejét más tevékenységek is bizonyították az 1980-as évek második felétől. Rendkívül sikeres fellépés volt a morva katolikusok által kiadott *Katolikusok kezdeményezése Csehszlovákia hívő polgárai helyzetének rendezésére* című petíció, amelyet csak Szlovákiában közel háromszázezren, de összességében több mint félmillióan írtak alá. Ez lett a korszak történetében a legnagyobb ilyen jellegű akció.¹³ Nagy jelentősége volt a földalatti kiadványok megjelentetésének is, amelyeket néhány ezres példányszámban terjesztettek csupán, de hozzájárultak a rendszer cenzúrájának áttöréséhez. A Lengyelországból átcsempészett vallási irodalom pedig nagy segítséget jelentett a földalatti

11 Sivoš, 2009. 70.

12 A becslések szerint a Hviezdoslav téren 3500 fő vett részt a tüntetésen, de a szomszédos utcákban tüntetőkkel együtt összesen 10 ezer fő volt jelen. A demonstráció alatt 141 főt letartóztattak, közülük többeket bíróság elé állítottak és pénzbüntetésre ítélték. A „gyertyás tüntetésről” bővebben: Šimulčík, 2018; Korec, 2008; Jašek et al., 2016.

13 Šimulčík, 2014. 22–32.; Šimulčík, 2017. 332.

egyház aktivistáinak.¹⁴ A becsempészett irodalom egy részét az emigráns szlovák katolikus körök adták ki a Szent Cirill és Metód Intézetben, más részét pedig közvetlenül Lengyelországban. Az 1980-as évek második felében a hívők tömegesen vettek részt zarándoklatokon. Több tízezer fő járt a sasvári (szlovákul Šaštín) kegyhelyre, Lőcsére vagy 1985-ben a morva Velehradra, Metód halálának (885) helyszínére. Becslések szerint 1988-ban a szlovákiai zarándokhelyeket hozzávetőleg 600 ezer hívő, többségükben fiatal látogatta meg. Összehasonlításképpen, a Szlovák Kommunista Párt ebben az időben mintegy 450 ezer tagot számlált.¹⁵

A *Bratislava/nahlas* (Pozsony hangosan) című brosúra megjelenése (1987) után láthatóvá vált a környezetvédelmi mozgalom is. Ennek legjelentősebb alakja a pozsonyi Ján Budaj volt, aki támogatást kapott a Szlovákiai Természet- és Környezetvédelmi Szövetségtől, főképpen a pozsonyi 7. és 13. körtől. Az említett, mérföldkőnek számító kiadvány szerzői felhívták a figyelmet a természeti környezet valódi állapotára Pozsonyban, és ennek során a problémák széles spektrumát fogták át: a levegő és a víz minőségétől az épülő lakótelepek nem megfelelő kialakításán vagy a város történelmi és kulturális emlékhelyeinek elhanyagolásán át egészen az öngyilkosságok kérdéséig. A kötet élénk vitát váltott ki, és a külföldi rádióadásoknak köszönhetően széles körben ismertté vált. A normalizációs rendszer tevékenységének bírálata – a pozsonyi viszonyok bemutatásával – olyan dokumentummá vált, amelyet méltán nevezett Václav Havel szlovák *Charta '77*-nek.¹⁶

A publikáció címe, a *nahlas* (hangosan) szó hangsúlyozása utalás volt a *glasznosztjra*, és idővel annak szlovák szimbóluma lett. A *Bratislava/nahlas* körül számos ellenzéki társadalmi aktivista tömörült. A társadalom állapotának témája és az ellátási problémák leleplezése megszólította az akkor még konformista embereket – akár a szürkegazdaságban dolgozókat, de akár még a kommunista párttagokat is. A *Bratislava/nahlas* teremtett először közös platformot, és nem véletlen, hogy a szerzők között ott találjuk a későbbi Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom több tagját. A rendszerellenes mozgalomban fontos szerepet játszottak azok az értelmiségiek, akik az emberi és polgári jogok védelmében léptek fel. Fő hangadók a *Charta '77* szlovák aláírói voltak: Miroslav Kusý, Hana Ponická és Dominik Tatarka, valamint akik támogatták a *Charta '77*-et, bár nem írták alá, mint például Jozef Jablonický, Milan Šimečka vagy Július Strinka. Tőlük érkeztek a hírek azokról, akiket Szlovákiában üldözött a rendszer, majd ezeket az információkat átadták a külföldi rádióknak.¹⁷ Rajtuk kívül az ellenzékiekhez tartoztak még a független művészek csoportjai is (főképpen képzőművészek és írók); azok, akiket kizártak a művészeti szervezetekből, s akik sajátos rendszerellenes struktúrát alkottak azáltal, hogy rendszeres találkozókot és kiállításokat szerveztek, amelyeket azután betiltottak.¹⁸

Gorbacsov – az 1968-as „emberarcú szocializmussal” rokon vonásokat mutató – új politikája, a peresztrojka hatására láthatóan aktívabbá vált Alexander

14 Szczepanowicz, 2017. 310.

15 Katrebová-Blehová, 2014. 53.

16 A *Bratislava/nahlas* kiadványról lásd: Huba–Podoba, 1998; Huba, 2008.

17 Lásd: Kmeť, 2013.

18 Lásd: Kmeť, 2003; Jašek–Pálffy, 2016.

Dubček is. 1985 után számos tiltakozó levelet írt a párt- és az állami szervekhez, amelyeket a nemzetközi nyilvánossághoz is eljuttatott. 1988-ban Bolognában a világ legrégebbi egyeteme díszdoktorává avatta, majd Rómában találkozott II. János Pál pápával.¹⁹ A rendszer képviselői óvatosan szondázták Dubčeket, de a kísérlet sikertelen volt, mivel túl nagyok voltak a nézetkülönbségek a jövőre vonatkozó elképzeléseikben.²⁰ Dubček kapcsolatba lépett az ellenzéki körökkel és együttműködött velük. Mozgolódás kezdődött a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség köreiben is. Még az 1970-es évek végén megalakult a Magyar Kisebbségi Jogvédő Bizottság, amely a kisebbségi jogok megsértése miatt bírálta a normalizációs rezsimet,²¹ majd az 1980-as években egy új nemzedék lépett színre, amely kulcsszerepet játszott 1989-ben. Fiatal értelmiségiek kapcsolatot teremtettek mind a magyar demokratikus ellenzékkel,²² mind pedig a cseh Charta '77 mozgalom aktivistáival.²³ Fontos szerepet játszottak a magyarországi események, Magyarországon ugyanis a rendszer eróziója sokkal gyorsabb tempóban haladt előre, mint Csehszlovákiában.

Az egyre intenzívebb tevékenység következtében közeledni kezdtek egymáshoz az egyes ellenzéki csoportok, amelyek az 1980-as évek közepéig egyáltalán nem működtek együtt. Szerepet játszott ebben az Állambiztonság Szolgálat, amely rendszeresen meggátolta az ellenzéki együttműködési kísérleteket. A rendszerellenes csoportok egyesülésében fontos momentum volt a szlovákiai zsidóság deportálásával kapcsolatban kiadott közlemény 1987-ben. A dokumentumban 24 fő fejezte ki mély együttérzését az 1942-ben deportált zsidóság tragédiája miatt. A nyilatkozat aláírói között voltak keresztény értelmiségiek (Ján Chryzostom Korec, Ján Čarnogurský vagy Silvestr Krčméry) és laikusok egyaránt (Dominik Tatarka, Ján Langoš).²⁴

Nagy lépés volt az egyesülés irányában az úgynevezett gyertyás tüntetés, amelyet bár keresztény körök szerveztek, annak egyik fő követelése a polgári jogok tiszteletben tartása volt. A Charta '77 tüntetésének²⁵ brutális leverése után támogató nyilatkozatot adtak ki. Ebben is különböző társadalmi csoportok képviselői vettek részt. Az illegális irodalmat kiadók körében is zajlott a közeledés, nagy lökést adott ennek Ivan Polanski, a földalatti egyház aktivistájának letartóztatása 1987-ben. Miután 1988 júniusában ítéletet hirdettek perében, október 12-én megalakult az Ivan Polanskit Védő Bizottság, amelyet az összes csehszlovák szamizdatkiadó támogatt.²⁶

Az ellenzék egyesülését felgyorsította az úgynevezett „pozsonyi ötök” tagjainak letartóztatása 1989 augusztusában. Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Hana Ponická, Anton Selecký és Vladimír Maňák, az 1988 októberében Prágában meg-

19 NA ČR f. KSČ ÚV 02/1, Predsedníctvo ÚV KSČ, zväzok 96/88, bod 28, Informace o pobytu A. Dubčeka v Itálii, 9 XII 1988 r.

20 Dubček tevékenységére az 1980-as évek második felében lásd: Lалуha et al., 2000.

21 Lásd: Marušiak, 2003; Fazekas–Hunčík, 2008.

22 Kopusz, 2014. 5.

23 Lásd: Jašek, 2017.

24 OSA 300–30–15, box 6.

25 Lásd: Dubovský, 2012.

26 Lásd: Blažek, 2003.

alakult Mozgalom a Polgári Szabadságért²⁷ tagjai 1989. augusztus 4-én levelet intéztek a Szlovák Szocialista Köztársaság kormányához, amelyben tájékoztatták az ország vezetését arról a szándékukról, hogy meg kívánnak emlékezni az 1968-as katonai megszállás áldozatairól. Erre kettejüket, Ján Čarnogurskýt és Miroslav Kusýt előzetes letartóztatásba helyezték.²⁸ Bebörtönzésük tiltakozási hullámot indított el Szlovákiában, ami egyesítette a rendszer ellenzékét. 1989. augusztus 30-án született meg az a tiltakozó levél, amelyet az ellenzéki aktivisták többsége aláírt, köztük a földalatti egyház vezetői: Ján Chryzostom Korec, František Mikloško és Silvester Krčméry, az író Milan Šimečka, az ellenzéki Mikuláš Huba, Ján Langoš, Milan Kňažko és Alexander Dubček is. Utóbbi első alkalommal csatlakozott egy olyan tiltakozó akcióhoz, amelyet az ellenzéki csoportok képviselői kezdeményeztek. Később mások is csatlakoztak a levél aláíróihoz, olyanok, akik korábban passzívak voltak vagy alkalmazkodtak a rendszerhez, többek között szociológusok, írók és festők is. Nagy visszhangot keltett, hogy Václav Havel levélben fejezte ki: támogatja a „pozsonyi ötöket”. A levelet elküldték Tadeusz Mazowiecki lengyel miniszterelnöknek és Pozsgay Imrének, a magyarországi kommunisták reformszárnya vezetőjének. A társadalmi feszültség mindazonáltal tovább nőtt Szlovákiában. Hatással voltak a szomszédos országokban zajló események is: a lengyel választások, a kommunista rendszer fokozatos összeomlása és a határok megnyitása Magyarországon, a keletnémet kivándorlási hullám októberben és végül a berlini fal leomlása 1989 elején. Világos jelek voltak ezek, hogy Közép-Európában a kommunizmus a végéhez közeledik.

A diákok menete Pozsonyban

A csehszlovákiai kommunista rendszer összeomlásához vezető közvetlen folyamat 1989. november 17-én a prágai diákok tüntetésével kezdődött, amelyet a biztonsági szolgálatok brutálisan szétkergettek. Egy nappal korábban került sor a pozsonyi egyetemi hallgatók felvonulására, amely a rendszerellenes tiltakozások eddig nem látott formáját jelentette. A fiatalok ugyan korábban aktívan részt vettek zarándoklatokban, szamizdatkiadványok terjesztésében, környezetvédelmi akciókban vagy éppen különböző petíciókat írtak alá, de nyílt megmozdulásra nem vállalkoztak. Az eset azzal kezdődött, hogy a Comenius Egyetem filozófia karán a diákok *Proglas* címmel újságot akartak kiadni, amelynek első számát 1989. november végén kívánták megjelentetni. A tervezett folyóirat szerkesztőbizottsága tagjai körében merült fel az ötlet, hogy tüntetést kellene szervezni a „pozsonyi ötök” elleni per utolsó, novemberi tárgyalása idején. Megfelelő időpontnak november 16-át választották, vagyis a „nemzetközi diáknap” előtti napra tervezték a megmozdulást.²⁹ 1989. november 16-án a Béke téren, a mai elnöki palota előtt a Comenius Egyetem mintegy 200 diákja gyűlt össze, valamint néhány tucat gimnazista. Egymás kezét fogva „élő-

27 Lásd: Dubovský, 2012.

28 Miroslav Kusýt 1989. október 6-án feltételeken szabadlábra helyezték, de Ján Čarnogurskýt csak november 25-én. Jašek, 2014. 53–57.

29 Novotný, 2010. 138.

láncot” alkottak és átvonultak a városon. Elénekeltek a csehszlovák himnuszt, a *Gaudeamus igitur*, valamint azt skandálták, hogy „Szabadságot akarunk!”, „Demokráciát akarunk!”. A menet során koszorút helyeztek el azon a helyen, ahol 1968-ban a Varsói Szerződés megszálló csapatai lelőtték Danka Košanová 15 éves diáklányt. Végül a hallgatók a Szlovák Szocialista Köztársaság Oktatási Minisztériumának épülete elé vonultak, ahol társadalmi és oktatási reformot követeltek. A diákokat Gejza Šlapka KB-titkár fogadta, aki beszédében óva intette őket az utcai politizálástól. A gyors észjárású diákok viszont emlékeztették a pártvezetőt, hogy az 1949. februári, illetve az 1917. októberi forradalom is az utcán kezdődött. A találkozó végül azzal a megállapodással zárult, hogy november 21-én nyilvános vitát rendeznek a diákok és a párt képviselői.³⁰

A menet végső soron elősegítette a pozsonyi diákok mobilizációját, és felgyorsította reakcióikat a november 17. utáni prágai eseményekre. A prágai demonstrálók elleni brutális fellépés hírei nem csupán a rádióknak köszönhetően, hanem a személyes kapcsolatokon is eljutottak Pozsonyba. A prágai eseményekről szóló beszámolókat már november 18-án ismerték.³¹ Az első tiltakozó nyilatkozatot november 19-én fogadták el, és a Comenius Egyetem zsúfolásig megtelt aulájában olvasták fel november 20-án. Minden mondatot más olvasott fel, hogy az esetleges későbbi megtorlás esetén az üldöztetés ne egy, hanem több emberre terjedjen ki.³² Találkozót szerveztek az egyetem képviselőivel, amely után a pozsonyi egyetemisták úgy döntöttek, sztrájkot szerveznek és elfoglalják az épületet. Hasonlóképpen határoztak a Zeneművészeti Főiskola diákjai is. Másnap a két intézmény hallgatói megalapították a diáksztrájkbizottságok koordinációs bizottságát,³³ mivel a sztrájkmozgalom gyorsan kiterjedt az egész országra. A diákok nagymértékben hozzájárultak a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom tevékenységéhez, nemcsak készítették, hanem sokszorosították és terjesztették is a rendszerellenes szórólapokat, tüntetéseket szerveztek, de mindenekelőtt elősegítették a társadalom mozgósítását.³⁴

A Nyilvánosság az Erőszak Ellen megalakulása és a bársonyos forradalom első napjai

A prágai tüntetés brutális feloszlásáról szóló hírek gyorsan eljutottak Szlovákiába, leginkább a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja közvetítésével. Mi több, Pozsonyban úgy értesültek, hogy az állambiztonsági erők beavatkozása közben egy diák életét veszítette. Kiderült, hogy ez nem volt igaz, de ennek ellenére a hír hozzájárult az események felgyorsulásához az országban. A tüntetésről szóló infor-

30 Uo. 141–142.

31 Mistríková–Vaculík, 2009. 61.

32 Hochel, 2014. 41.

33 Uo. 42.

34 A diákok mozgólódásáról lásd még: Kucharík, 2017.

mációk egymástól függetlenül jutottak el a rendszerellenes csoportok többségéhez Pozsonyba. Elsőként a színházi művészek reagáltak, köztük rendkívül nagy szerepet játszott Milan Kňažko. Híreket kapott prágai kollégái sztrájkjáról, és javasolta, hogy a szlovák színészek is állítsanak fel egy sztrájkbizottságot. Rudolf Sikora független festő kezdeményezésére 1989. november 19-én vasárnap az esti órákban történelmi találkozóra került sor a Szlovák Művészeti Központban (mindennapi elnevezése: Umelka), ahol a résztvevők arról vitatkoztak, hogy milyen formát adjanak a diák halála miatti tiltakozásuknak.³⁵ Az Umelkában közel 450 ember jött össze,³⁶ mindegyik művész, festő, környezetvédők és diákok. A találkozón széles körű rendszerellenes polgári platform jött létre: ez volt a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom. A szlovákiai forradalom egyik kulcsmozzanata volt, amikor a VPN a szerveződő ellenzék nagy hatású mozgalmává vált. A cseh Polgári Fórumtól függetlenül jött létre, néhány órával korábban. A VPN létrehozása előtt alakult meg viszont egy másik rendszerellenes szervezet, a Független Magyar Kezdeményezés (FMK), amely november 18-án öltött formát a magyar kisebbségi másként gondolkozók találkozóján Vágsellyén (Tóth Károlynál), amelyen azonnal elítélték a prágai tüntetés leverését. Ez a kezdeményezés intenzíven együttműködött a VPN-nel.

Az Umelkában tartott történelmi találkozón megválasztották a mozgalom első, rögtönzött vezetőségét. Működési formáját az egyik színész „utcai demokráciának” nevezte, mivel a jelenlévők nyílt szavazással választották meg vezetőiket.³⁷ A találkozón felolvasták a képzőművészek felhívását, a diákok követeléseit, valamint a színészek tervezett sztrájkjáról szóló elképzeléseket, majd meghírdették az első sztrájkokat Szlovákiában. A gyűlés befejezése után forradalmi időket idéző, éjszakába nyúló vita kezdődött, amely során eldöntötték, miként haladjanak tovább. Minden bizonnyal a legfontosabb találkozóra Ján Langoš lakásában került sor, ahol megvitatták azt is, mi legyen az újonnan alakult mozgalom neve. A hangadók következő találkozására másnap, november 20-án, hétfőn került sor a Malá Scéna színház büféjében. Ezen az ülésen döntöttek arról, hogy a mozgalom felveszi a Nyilvánosság az Erőszak Ellen nevet, és megválasztották a vezetőséget is, valamint az első koordinációs bizottságot. A találkozó után a VPN szűk vezetősége átment a Comenius Egyetem épületébe, ahol megírták az első politikai deklarációt a mozgalom megalakulásáról és programjáról. Fő céljai között társadalmi változások kivívása és a társadalmi párbeszéd bevezetése szerepelt, ugyanakkor a dokumentumban felhívták a polgárokat, hogy vegyék a saját kezükbe ügyeiket, és használják ki az adódó lehetőségeket a demokrácia megteremtésére.³⁸ A találkozó után a jelenlévők a pozsonyi színházakba mentek, amelyekben már nem folytak előadások, hanem beszélgetéseket tartottak a nézőkkel. Estére pedig összehívtak egy rögtönzött tüntetést a Hviezdoslav térre, melyen néhány száz ember vett részt. November

35 Cipár, 2009. 47.

36 Az ŠtB jelentéseiben található a leginkább reálisnak tűnő becslések. A résztvevők számát leggyakrabban 400–500 közé teszik.

37 Jašek–Podolec, 2014. 127.

38 SNA fond Verejnost proti násiliu, šk. 1, inv. č. 1, Vyhlásenie hnutia Verejnost proti násiliu z 20 XI 1989.

21-én, kedden az Umelkában formálisan is létrehozták a VPN Koordinációs Bizottságát³⁹ mint a mozgalom irányító szervét.

A találkozó után Pozsony központjában két tüntetésre került sor, ezeken a VPN aktivistái is részt vettek. Az elsőt az egyetemi hallgatók szervezték a Klement Gottwald (ma Szabadság) téren, a másodikat pedig a Hviezdoslav téren. A VPN közleményt adott ki, amelyben a politikai foglyok szabadon bocsátását követelte, valamint sajtószabadságot.⁴⁰ November 20. után egymás után alakultak meg a VPN tanácsai Szlovákia minden régiójában és minden társadalmi rétegében. A VPN november folyamán széles spektrumú rendszerellenes polgári platformmá változott, s közben kikristályosodott a programja, társadalmi támogatottságot szerzett a tüntetések alatt, melyek Pozsony után egész Szlovákia-szerte zajlottak a következő néhány napban. A mind aktívabb VPN számára döntő volt, hogy a tüntetéseken egyre többen vettek részt, akik támogatták a követeléseit. November 22-től kezdve a pozsonyi lakosság tömeges részvétele miatt a demonstrációkat át kellett helyezni a Szlovák Nemzeti Felkelés terére, amely mindig meg is telt emberekkel. A pozsonyi tüntetéseken Ján Budaj és Milan Kňažko tájékoztatást adott a legújabb politikai eseményekről, bemutatta a VPN céljait, és meghívott vendégek beszéltek a színpadról a téren összegyűlt tömeghez. A szervezők látványos programokat kívántak összeállítani, ezért népszerű művészeket kértek fel szereplésre. Mindenekelőtt énekesnőket, akik kitöltötték a beszédek közötti szüneteket és a találkozóknak egyúttal rendkívüli hangulatot teremtettek.

Ivan Hoffman *Sľúbili sme si lásku* (Megígértük egymásnak a szerelmet) című slágere a forradalom nem hivatalos himnuszává vált, és a hozzá társuló kulcscsörgetéssel máig a bársonyos forradalom szimbóluma. A színpadokra széles körből válogattak vendégeket – szót kapott Ján Sokol érsek, Alexander Dubček, Marián Šťastný, a Szlovákok Világkongresszusának képviselője, Karel Kryl, a kommunisták által betiltott énekes (1969-től emigrációban élt), de felszólaltak egyetemisták, munkások, még a Nemzetbiztonsági Testület (Zbor národnej bezpečnosti) tagjai is. Mi több, lehetőséget kaptak a színpadon a kommunista rezsim képviselői is, akiknek a szereplése ugyanakkor nem találkozott a közönség tetszésével, és a legtöbbjüket kifütyülték.⁴¹ Az előadók rövid, ötperces beszédeket tartottak, a fellépések között a rendezvény moderátorai folyamatosan tájékoztatták az egybegyűlteket az aktuális helyzetről. A demonstrációk programját nagyrészt a VPN Koordinációs Bizottságának tagjai, Ján Budaj, Martin Butora, Peter Zajac, Ladislav Snopko, Ľubomír Feldek és Milan Šimečka állították össze.

Külön meg kell még említeni azokat a tüntetéseket, amelyekre az Igazságügyi Palota előtt került sor, ahol éppen a Ján Čarnogurský elleni per folyt a „pozsonyi ötök” elleni per keretében. Ezek a tüntetések már november 17. előtt is zajlot-

39 Ján Budaj, Martin Bútora, Miroslav Cipár, Ľubomír Feldek, Fedor Gál, Eugen Gindl, Milan Kňažko, Vladimír Kompánek, Rudolf Sikora, Ladislav Snopko és Peter Zajac.

40 SNA fond Verejnosť proti násiliu, šk. 1, inv. č. 1, Stanovisko združenia SPP k vyhláseniu vlád ČSSR, ČSR a SSR k udalostiam 17 XI 1989 v Prahe.

41 Pozsonyban például a szlovák kormány miniszterelnök-helyettesét, Štefan Murínt, Nagyszombatban pedig az SZLKP járási pártbizottság titkárát, Anton Nehajt.

tak, és november 22–23-ig már több ezer ember vett részt rajtuk. Nem kizárt, hogy hozzájárultak ahhoz, hogy a bíróság végül felmentette az öt vádlottat.

Népszerűsége növekedésével párhuzamosan formálódtak a VPN követelése is, amelyek között az első helyen azt az igényt fogalmazták meg, hogy szerepelhessenek a tömegtájékoztató eszközökben. A VPN vezetőinek már 1989. november 24-én sikerült megtörniük a cenzúrát, amikor a televízió pozsonyi stúdiójából élőben közvetítették a *Štúdio dialóg* első adását. Az adásban megjelentek a VPN vezetői, akik a rendszer képviselőivel vitatkoztak, ami azért is különleges volt, mert korábban nem sugároztak politikai vitaműsorokat. A két fél között éles különbséget fedezhettek fel a nézők. Nemcsak szóhasználatuk különbözött, hanem öltözködésük is. Az ellenzékiek pulóverben és farmerben jelentek meg, szimbolikusan ezzel is az állampolgárok többségét képviselték, míg merev ellenfeleik ódivatú öltönyökben feszítettek. A műsorban a VPN vezetői olyan szavakat mondtak ki, melyeket néhány nappal korábban még gondolni sem mertek az emberek. Milan Kňažko arról beszélt, hogy meg kell szüntetni a CSKP vezető szerepét; Ján Budaj arra a kérdésre, hogy milyen típusú demokráciát képzel el, úgy válaszolt, hogy a VPN jelzők nélküli demokráciát követel. A vita végén pedig általános sztrájkra szólították fel a polgárokat.⁴² Ezt követően a rendszer képviselői igyekeztek meggyőzni a társadalmat, hogy a sztrájk árt a gazdaságnak, és negatív következményei lesznek. A VPN érvei mindazonáltal meggyőzőbben hatottak a vitában, a kommunisták képviselői vereséget szenvedtek, ami meghatározta a további médiaszerepléseiket is. Ezt bizonyítja Jaroslav Hlinický, a televízió elnökének a felszólása az SZLKP KB plénumán néhány nappal később: „Vitázókra van szükség a tévében, de nem lehet találni senkit, akit a kamera elé lehetne állítani.”⁴³ Janák Ignác, az SZLKP KB első titkára pedig a plénum második napján felszólalásában arra hívott fel mindenkit, hogy a kommunisták továbbra is tartsák kezükben a tömegtájékoztató eszközöket.⁴⁴

A szlovák kommunisták azonban már elkéstek, a megtöltött terek nyomása és a CSKP KB vezetésének lemondása Prágában megtörte az ellenállásukat.⁴⁵ 1989. november 24-én a VPN egy 12 pontos politikai programot tett közzé, amelyben a CSKP vezető szerepének eltörlését, a demokratikus polgárjogok és a vallásszabadság biztosítását követelték.⁴⁶ A tömegtüntetések tetőpontja 1989. november 27-re

42 Ondruš, 2009. 15.

43 Hučko, 2010. 84.

44 Uo. 78.

45 1989. november 24-én a CSKP KB rendkívüli ülésén lemondott Miloš Jakeš, a KB egész elnöksége és titkársága. Az új főtitkár Karel Urbánek lett. (A fordító megjegyzése.)

46 A 12 pont (rövidítve): 1. Követeljük, hogy a Szlovák Nemzeti Tanácsot valódi szlovák parlamentté alakítsák át, amelyben társadalmunk valamennyi összetevője képviselve lesz. 2. Követeljük a teljes sajtószabadság szavatolását. 3. Követeljük a vállalkozás, a gyülekezés, az egyesülés szabadságának, a mozgás- és lelkiismereti szabadságnak, valamint a többi állampolgári jog és szabadságjog szavatolását. 4. Követeljük a CSKP vezető szerepének eltörlését. 5. Követeljük az oktatásügy és a kultúra mentesítését az ideológiától. 6. Követeljük a bíróságok és az ügyészségek pártatlanságának szavatolását. 7. Követeljük az egyház következetes elválasztását az államtól. 8. Követeljük szabad szakszervezeti mozgalom és független diákszervezet létrehozását. 9. Követeljük valamennyi tulajdonforma egyenjogúsítását. 10. Követeljük a csehek és a szlovákok következetes demokratikus föderációját és a nemzeti kisebbségek jogainak és helyzetének törvényes szabályozását a teljes és tényleges jogegyenlőség elve alapján. 11. Követeljük az egészséges

esett. E napon robbant ki az általános sztrájk, amely gyakorlatilag informális népszavazás volt a pártnak a társadalomban betöltött vezető szerepéről, valamint ezen a napon került sor a szlovák kommunisták és a VPN delegációinak első tárgyalására. Az általános sztrájk rendkívüli győzelem volt, a becslések szerint az állampolgárok háromnegyede vett aktívan részt benne. Fordulópontot jelentett a bársonyos forradalom menetében, a rendszer képviselői megértették, hogy nem képesek már ellenőrzésük alatt tartani az események menetét.

Az általános sztrájkot a kommunisták politikai vereségként értékelték. Annak ellenére, hogy a Szlovák Kommunista Párt, amely 1946 óta a prágai pártközpontra fejelemzett alárendeltje volt, 1989. november 26–27-i rendkívüli kongresszusán, egy nappal a Szövetségi Gyűlés, a csehszlovák parlament döntése előtt határozott a párt vezető szerepének alkotmányból való törléséről. Az elfogadott dokumentumban kimondták, hogy a párt vezető szerepét „sem alkotmány útján, sem más módon” nem lehet biztosítani.⁴⁷ A képviselők a prágai Szövetségi Gyűlésben november 29-én egyhangúan fogadták el Csehszlovákia alkotmánya 4. cikkelyének törlését.⁴⁸ A helyzet paradoxona, hogy a kommunista parlament ebben az esetben sem mondott le az egyhangú szavazás gyakorlatáról: a CSKP vezető szerepéről szóló cikkely törlése ugyanolyan módon történt, mint annak elfogadása 1960-ban. Ugyanakkor politikai szempontból mindez döntő lépés volt a kommunista párt monopóliumának eltörlése útján.

Úgy tűnik, hogy a prágai és a pozsonyi forradalmi események egymástól függetlenül zajlottak, bár a két mozgalom nagyon szorosan együttműködött és intenzív kapcsolatban állt egymással. A VPN vezetői rendszeresen tájékoztatták a szlovákiai helyzetről Prágában a Polgári Fórum képviselőit, beleértve Václav Havelt. November 17. után az első napokban a VPN képviselői bátrabb követelésekkel álltak elő, mint a Polgári Fórum: egyfelől a mozgalom korábban jött létre, energikusabban és nyíltabban követelte a CSKP vezető szerepének mint a legfőbb kommunista dogmának eltörlését (sőt az SZLKP előbb is mondta ki azt, mint a Szövetségi Gyűlés), másfelől sikerült megtörnie a médiában a cenzúrát és kikényszeríteni a televíziós szereplés lehetőségét. Ezekon kívül volt még két fontos különbség, amire Jíří Suk cseh történész hívta fel a figyelmet. A VPN vezetői körében nem a politikus megközelítés dominált, maga a mozgalom neve is azt takarta, hogy a VPN annak a polgári társadalomnak akar a szóvivője lenni, amely a tereken összegyűlt. Ezért a társadalommal nagyon is élő kapcsolatot tartott fenn, de a tüntetéseken kívül is különféle happeningeket szerveztek.⁴⁹ A rendezvények legjobb példája az *Ahoj Európa* (Szia, Európa) szlogen alatt szervezett menet volt, melyet Ján Budajjal és Ladislav Snopekkal az élen szerveztek 1989. december 10-én. Az esemény dátuma szimbolikus jelentőségű volt. December 10. az emberi jogok nemzetközi nap-

környezethez való jog szavatolását. 12. Követeljük az egyenlőség szavatolását mindenki számára hivatásának megválasztásában és életpályájának alakításában. A teljes programot lásd: Bencsik, 2016. 425–426.

47 Žatkuliak et al., 1999. 372. 95. dok.

48 A 135/1989. sz. törvényt lásd: Bencsik, 2016. 428–429.

49 Suk, 2003. 169.

ja, s a jogokhoz elválaszthatatlanul hozzátartozik a szabad utazás joga is, amelyet a vasfüggöny rendkívül kegyetlen módon megsértett.⁵⁰ Hasonlóan fontos volt, hogy a menetre azon a napon került sor, amelyen Gustáv Husák lemondott államfői posztjáról. Az a Husák, aki 1969-ben hatalomra kerülésekor kijelentette, hogy a csehszlovák határ nem sétatér. A szervezők ily módon is meg akarták neki mutatni politikai vereségét. A menetben részt vevők létszáma a szervezők várakozásait felülmúlta. Az akkori becslések szerint körülbelül 50 ezren vonultak fel.⁵¹

Emlékezetes maradt egy kisebb demonstráció december 21-én, amely a CSKP rendkívüli kongresszusának napjára esett. E kongresszuson vitatták meg az 1968-as megszállás kérdését, ami a széles közvéleményt is élénken foglalkoztatta. Az ügyre a pozsonyi lakosok is reagáltak: az esti órákban Vasil Biľak villája elé vonultak. Biľak volt a szovjet csapatokat behívó levél egyik aláírója és az 1968-as megszállókkal való kollaboráció szimbóluma, a fő „normalizátor”. Nagyjából 600 fő gyűlt össze a háza előtt különböző transzparenszekkel (például: „Biľak – a sztálinizmus élő kövülete”), hogy tiltakozzon személye ellen. Mindenki meglepetésére Biľak kiment a tüntetőkhöz, és megkérdezte őket, hogy miért jöttek. A demonstrálók kihasználták jelenlétét, és kérdéseket tettek fel neki 1968-as magatartására vonatkozóan. A beszélgetés közel két órán keresztül tartott a tömeg és a kerítés másik oldalán fürdőköpenyben megjelent Biľak között (egy moderátor gyűjtötte össze és tette fel a kérdéseket). Itt is megnyilvánult a forradalom erőszakmentes jellege, a tüntetés incidensek nélkül zajlott le, bár a távolban néhány vulgáris kifejezés elhangzott.⁵²

A VPN mozgalom sikeresen mozgósította a társadalmat: meg tudta tölteni a tereket, ahol spontán módon fogadták el azokat a követeléseket, amelyek a kommunista rendszer legszembetűnőbb jegyeinek megváltoztatását irányozták elő Szlovákiában: a normalizáció vezető politikusainak leváltását, a kormány átalakítását, a CSKP vezető szerepének eltörlését, a cenzúra megszüntetését és a vasfüggöny lebontását. Ugyanakkor egyet lehet érteni Jiří Suk cseh történész megítélésével, miszerint a VPN nem volt sem koncepcionálisan, sem személyileg felkészülve a kormányzásra, amelybe a demonstrációk lezárulása után 1989. december elején kezdtek.⁵³

50 Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni, hogy csak a szlovák határátkelőkön 1948–1989 között 42 civil halt meg puskalövés, áramütés, aknarobbanás vagy harci kutyák által, miközben megpróbált a határon átmenni. Több száz ember szenvedett sérüléseket, és ezreket fogtak el és ítélték többéves börtönbüntetésre tiltott határátlépésért. Morbacher, 2012. 173.

51 Nový most cez Dunaj. In: *Smena*, 198. december 11. 4.

52 Nepozvaná návšteva. In: *Smena*, 1989. december 22. 1.; illetve Hostiteľ očakával dav. In: *Práca*, 1989. december 22. 2.

53 Suk, 2003. 169.

Tárgyalások a Szlovák Kommunista Párt képviselőivel

A szlovák kommunisták álláspontja jelentős átalakuláson ment keresztül november és december folyamán. Különböző irányzatok alakultak ki: a normalizáció talaján álló kemény vonal híveitől a párbeszédet kereső, mérsékelt „átépítést” szorgalmazókon keresztül egészen az aktuális helyzethez alkalmazkodó, pragmatikus káderekig. A VPN társadalmi támogatottságának és az utcán demonstráló tömeg létszámának növekedésével párhuzamosan gyengült a dogmatikusok befolyása, akik a november 17. utáni első napokban még határozottan elleneztek bármiféle változást. 1989. november 20–21-én az SZLKP KB Elnöksége megvitatta a kialakult politikai helyzetet, és az akkor elfogadott határozat azt mutatja, hogy a pártvezetés el akarta kerülni az utcai politizálást és a vitákat falak közé kívánta szorítani. A dokumentum kimondta: „a KB szükségesnek tartja a rend és a nyugalom biztosítását, az iskolai oktatás és a színházi munka újrakezdését”.⁵⁴ A kommunista pártvezetés álláspontjáról minden bizonnyal az árulja el a legtöbbet, hogy az elnökségi ülésen Gejza Šlapka, az SZLKP KB titkára többek között arról is tájékoztatta az elnökségi tagokat, miként halad *Klement Gottwald összegyűjtött írásainak* kiadása és népszerűsítése.⁵⁵

A szlovákiai Állambiztonsági Szolgálat viszont – noha az idevágó dokumentumok nagy mennyiségben való megsemmisülése megnehezíti a részletes rekonstrukciót – a gyorsan változó körülmények között is a helyzet nyomon követésére törekedett, és az újonnan alakult struktúrákba való beszívárgás formáit kereste (például új titkos ügynökök beépítése által). A szolgálat munkatársai és a vele együttműködők követték az utcai eseményeket, felvételeket készítettek a Szlovák Nemzeti Felkelés terén lezajló tüntetésekről és szorgosan figyelték az emberek hangulatát;⁵⁶ tisztjei és titkos munkatársai jelen voltak az első spontán tüntetéseken is.⁵⁷ Az események szemtanúinak visszaemlékezései szerint az Állambiztonsági Szolgálat a VPN tevékenységét is megfigyelte már az első, Umelkában tartott összejöveteltől kezdve. Bár a bársonyos forradalom idején keletkezett állambiztonsági dokumentumok jelentős részét megsemmisítették, megmaradt egy 1989. november 24-én készült „módszertani útmutató” a sztrájkbizottságok megfigyelésére és ellenőrzésére vonatkozóan. Ebben előírták az állambiztonsági tiszteknek, hogy azonnal készítsenek jellemzést a sztrájkbizottságok egyes tagjainak politikai nézeteiről, személyes jellemvonásairól és erkölcsi tartásáról, illetve társadalmi származásukról és kapcsolati hálójukról, továbbá vegyék számba a szolgálat által használt közlekedési eszközöket és a fennálló ügynöki-bizalmi hálózatot. Megállapították, hogy be kell épülni az egyes sztrájkbizottságokba, és létre kell hozni egy új hálózatot, amely képes lesz a készülő akciókról előre tájékoztatást adni. Az útmutató szerint „minden erőt és eszközt fel kell használni annak érdekében, hogy elkerüljék az 1989. november 27-re meghirdetett általános sztrájkot, és hogy növeljék a

54 Žatkuliak et al., 1999. 331. 69. dok.

55 Hučko, 2010. 78.

56 Sivoš, 2010. 169.

57 Jašek–Podolec, 2014. 127.

befolyásukat a még határozatlan társadalmi rétegekre”.⁵⁸ Az Állambiztonsági Szolgálat csak az általános sztrájk után kezdett alkalmazkodni az új feltételekhez, aminek legismertebb megnyilvánulása az volt, hogy 1989. december elején tömegesen semmisítették meg a Csehszlovákia egész történetére vonatkozó dokumentumokat.⁵⁹

A szlovák pártvezetés összetételében a CSKP KB teljes vezetőségének 1989. november 24-i lemondása után szembetűnő változások történtek. Az SZLKP KB november 26-án sorra kerülő plénumán a szlovákiai normalizációs tábor leginkább kompromittálódott képviselői lemondtak betöltött tisztségeikről, úgymint Viliam Šalgovič, a parlament elnöke, Gejza Šlapka, a pozsonyi városi pártbizottság 1969 óta hivatalban lévő titkára és Elena Litvajová, a kommunista nőszövetség elnöke.⁶⁰ Mindez megingatta a szlovák dogmatikusok pozícióit. Ennek ellenére a szlovák kommunisták nem adták fel a reményt, hogy éppen ők lesznek azok az erők, amelyek megoldják a társadalmi problémákat, amiket egyébiránt maguk okoztak. Úgy vélték, ehhez a leginkább kompromittálódott politikusok – a normalizáció hívei – lemondásán és egy új politikai irányvonal elfogadásán át vezet az út. Az új akciótérvet végül az SZLKP 1990. január 20-i rendkívüli kongresszusán fogadták el.

A VPN vezetői csak a sikeres általános sztrájk után kapcsolódtak be a politikai tárgyalásokba. Helyzetük rendkívül bonyolult volt, mivel a tárgyalásokat két szinten folytatták. Egyfelől a szlovák kommunistákkal a Szlovákiában szükséges változásokról, másfelől a prágai „kerekasztalok” részeként szövetségi szinten. Utóbbi megbeszéléseken egyebek mellett a szövetségi kormány átalakításáról, majd később a köztársasági elnöki poszt betöltéséről határoztak. Ezek a tárgyalások rendkívül jól dokumentáltak.⁶¹ A köztársasági elnök személyéről szóló vita során, amely közvetlenül érintette Szlovákiát, de facto két névre szűkült a jelöltek köre: az ismert cseh disszidensre, a Charta '77 vezetőjére, Václav Havelre, illetve az emberarcú szocializmust meghirdető, emblemikus szlovák Alexander Dubčekre. Dubčeknek főképpen Szlovákiában volt támogatottsága, és végül a Szlovák Nemzeti Tanács (parlament) Elnöksége, az SZLKP, a Szabadság Párt és a Szlovák Megújulás Pártja támogatásával vált elnökjelöltté. Az ellenzéki VPN viszont Václav Havel támogatása a prágai tárgyalásokon, ami sokak számára meglepetés volt, mivel a Polgári Fórum egyes aktivistái (például Zdeněk Jičínský) inkább Dubčeket választották volna elnökké, s azt remélték, hogy a VPN is mögójük áll ebben a kérdésben.⁶² A megállapodás úgy szólt volna, hogy Havel csupán a szabad választásokig tölti be ideiglenesen az elnöki posztot, majd Dubček lesz az elnök. Dubček elnökségének elutasítása volt az egyik oka annak, hogy a VPN népszerűsége hanyatlani kezdett, amit a mozgalom vezetői is érzékeltek, amikor hazatértek a prágai megbeszélésekről. December 22-én Budaj úgy fogalmazott a Polgári Fórummal folytatott tárgyalások után: „Nagyon nehéz helyzetbe kerültünk (...), Dubček kétségtelenül politikai hata-

58 AÚPN f. Okresná správa ZNB v Dunajskej Strede – oddelenie ŠtB (1968–1989), inv. č. 23.

59 Lásd: Žáček, 2004; Strešňák, 2010.

60 Hučko, 2010. 79.

61 Lásd: Hanzel, 2006. E tárgyalások elemzését, illetve a különböző társadalmi mozgalmak stratégiáit, átalakítását és együttműködését lásd: Suk, 2003. 110–187.

62 Jašek–Podolec, 2014. 130.

lom Szlovákiában.”⁶³ Az elnökválasztás kérdése egyben felszínre hozta a csehek és a szlovákok közötti viszony problémáit a közös államban, és első alkalommal vádolták meg a VPN-t azzal, hogy nem védelmezi a szlovák érdekeket.

A novemberi változásokat az jellemezte, hogy sok év után, mikor is a káde-rek előmenetelének fő kritériuma a CSKP politikai vonalához való hűség volt, hirtelen a pragmatikusan gondolkodó kommunisták igyekeztek az állami intézményeket előtérbe tolni és a parlament szerepét erősíteni (a változásokat parlamentáris úton megvalósítani). Szlovákiában az SZLKP Elnöksége szintén háttérbe szorult, az ellenzék a legfontosabb tárgyalásokat a szlovák kormány és a parlament képviselőivel folytatták. A politikai tárgyalásokat erősen befolyásolta a VPN mozgalom jellege és átfogó stratégiája, miszerint akkor még nem akart saját képviselőket delegálni a hatalomba, hanem az úgynevezett előőr⁶⁴ építésére koncentrált, amely segítségével ellenőrizni kívánta a hatalmat. Amikor december 8-án a szlovák kommunista kormány lemondott, a VPN-nel való megegyezés után a kommunista Milan Čič korábbi igazságügyi miniszter kapott megbízást kormányalakításra. A tárgyalások viszont nehezek és hosszadalmasak voltak, nem volt könnyű konszenzusra jutni a miniszterek kiválasztásában. A VPN és Milan Čič is megnevezte a saját miniszterjelöltjeit, és egyik fél sem akart engedni.⁶⁵

Az új, a „nemzeti megegyezés kormánya” Milan Čičsel az élén végül 1989. december 12-én alakult meg. A kormány kommunistákból és pártunkívüliekből állt, összeállítása során a cseh és a szövetségi kormánynál nagyobb mértékű arányosságra törekedtek: hat minisztert adott az SZLKP, kilenc miniszter volt pártunkívüli (őket a VPN Koordinációs Bizottsága javasolta), egy miniszter a Szabadság Pártból, egy pedig a Szlovák Újjászületés Pártjából (későbbi Demokrata Párt) került ki.⁶⁶ A tárgyalások nehézségeit jól tanúsítja, hogy a szlovák „nemzeti megegyezés kormánya” három miniszteri posztot nem töltöttek be (köztük a belügyminiszterit, amely tárca élére a VPN Vladimír Mečiar jelölte). A szóban forgó három minisztert csak januárban nevezték ki. A VPN ezenkívül a lehető leggyorsabban – a tervek szerint két hónapon belül – ki akarta írni a szabad választásokat.⁶⁷

A VPN hasonló stratégiát választott a szövetségi kormány átalakításáról folyó tárgyalásokon, amikor Ján Čarnogurskýt javasolta miniszterelnöknek, aki ugyan soha nem volt a VPN tagja, Miroslav Kusýt pedig külügyminiszternek. Čarnogurskýt miniszterelnök-helyettesé választották, és ebben a minőségében aktívan részt vett a kereszténydemokrata mozgalom felépítésében. Miroslav Kusýt miniszteri rangban a szövetségi sajtó- és tájékoztatási hivatal elnökévé jelölték, hivatalát azonban hamarosan felszámolták, majd 1990 elejétől a Comenius Egyetem rektora lett.

63 Suk, 2003.179.

64 A taktika lényege, hogy a kormányhoz az ellenzéki mozgalom elküldte az egyik képviselőjét, hogy biztossítsa az „ellenőrzést”. A szlovák kormányban ily módon miniszterelnök-helyettesi posztot kapott Vladimír Ondruš, de sem szövetségi, sem cseh szinten nem működött ez a módszer. Suk, 2003. 53–64., 111–118.

65 Schuster, 2001. 17.

66 Suk, 2003. 176.

67 Ondruš, 2009. 17.

Az új szlovák kormány legfőbb feladata a szabad, demokratikus választások megszervezése volt. Mivel csak 1990 júniusára írták ki a választásokat, a decemberi kormányváltás után szükségessé vált a parlament átalakítása is. A parlament összetétele úgy módosult, hogy néhány képviselő önként lemondott, és a társadalmi mozgalmak javaslatai alapján új személyeket kooptáltak a törvényhozó szervek új képviselőinek választásáról szóló alkotmánytörvény (183/1989. sz. tv.) alapján.⁶⁸ Ennek értelmében képviselőket a politikai pártok javaslata alapján a VPN mozgalommal való kétoldalú megállapodás után lehetett kinevezni. Bár a Szlovák Nemzeti Tanács új képviselői nem demokratikus választás útján jutottak mandátumhoz, a parlament „forradalmi szervvé” vált, amely főszerepet játszott a szabad választások kiírásában és az ideiglenes kormány legitimitásának biztosításában. A Szlovák Nemzeti Tanács új képviselőit több szakaszban kooptálták 1990. január 12-től (19 főt) egészen március 29-ig (42 főt február 9-én, három március 1-jén és még 17-et március 29-én). Összeségében a 150 képviselőből 81 veszttette el a mandátumát: vagy lemondtak, vagy visszahívták őket.⁶⁹

A politikai rendszer átalakulása a „nemzeti megegyezés kormánya” létrejötte után megkezdődött, 1989 végén és 1990 első felében számos politikai párt és szervezet alakult a legkülönbözőbb programokkal és nézetekkel. Az 1990. júniusi első szabad választásokon a Nyilvánosság az Erőszak Ellen a szavazatok 29, a Kereszténydemokrata Mozgalom 19, a Szlovák Nemzeti Párt 14, a Kommunista Párt 13 százalékát kapta.

*

A bársonyos forradalom fordulópontot jelentett Szlovákia történelmében: összeomlott a korábbi rendszer, és megnyílt az út a totalitáriánus Csehszlovákia demokratikus jogállammá alakulása előtt. A forradalmi változás lehetővé tette a független Szlovák Köztársaság létrejöttét 1993-ban és annak későbbi integrációját az európai politikai struktúrákba. A rendszerváltás nem kevésbé fontos eredményei közé sorolhatjuk a kommunista párt vezető szerepének felszámolását, a plurális politikai rendszer kialakulását, a szabad választások lehetőségét, a nem kellőképpen termelékeny központi terveződésközpontú gazdasági rendszer felszámolását, valamint az alapvető emberi jogok és szabadságok biztosítását. Összehasonlíthatatlanul nőtt a szabadság: megszüntették a cenzúrát a médiában, megnyitották a határokat, ami lehetővé tette Szlovákia állampolgárainak a szabad utazást az egész világon. A határok megnyitása és a kommunista rendszer összeomlása következtében megjelentek Szlovákiában a modern technológiák, és szélesebb kontextusban tekintve Szlovákia visszatért a kereszténység, a demokrácia és a humanizmus értékeit hirdető nyugati civilizációba. A társadalom döntő többsége a kommunista rendszer bukását pozitív változásként fogadta és összekapcsolta azt az általános jólét perspektívájával.

Fordította: Mitrovits Miklós

⁶⁸ Petranská-Rolková, 2010. 240.

⁶⁹ Uo. 241.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AÚPN

Archív Ústavu pamäti národa (Pozsony)

NA ČR

Národní archiv České republiky (Prága)

OSA

Open Society Archives (Budapest)

SNA

Slovenský národný archív Bratislava (Pozsony)

2. Kiadott források és szakirodalom

Barnovský

2000 Barnovský, Michal: Sovietska „perestrojka“, vedenie KSČ a ľavicové opozičné prúdy. In: *Cesty k novembru 1989. Aktivity Alexandra Dubčeka. Zborník zo seminára pri príležitosti 10. výročia Novembra 1989.* Ed.: Laluha, Ivan – Uher, Ján – Autrata, Oto – Babnič, Vladimír. Bratislava, 2000. 7–18.

Bencsik

2016 Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban.* Bp., 2016.

Blažek

2003 Blažek, Petr: Výbor na obranu Ivana Polanského. Limity spolupráce českého a slovenského opozičního hnutí. In: *Slovensko a režim normalizácie.* Zost.: Kmeť, Norbert – Marušiak, Juraj. Prešov, 2003. 206–221.

Blehová

2006 Blehová, Beáta: *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei.* Wien, 2006.

2007 Blehová, Beáta: Od Husáka k Jakešovi. Zmena na čele KSČ v decembri 1987. In: *Kultúra*, 10. (2007). 17. sz. 10–11.

2014 Katrebová-Bleková, Beáta: The Opposition Movement in Slovakia in the Period of Normalization. In: *Remembrance and Solidarity. Studies in 20th Century European History*, 3. [Consequences and Commemorations of 1989.] 2014. 41–62.

Cipár

2009 Spomienky Miroslava Cipára. In: *Umelecká beseda na križovatke dejín.* Ed.: Snopko, Ladislav. Bratislava, 2009.

Dubovský

2012 Dubovský, Patrik: Hnutie za občiansku slobodu na Slovensku. In: *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 14.–16. novembra 2011.* Ed.: Jašek, Peter. Bratislava, 2012. 209–219.

Fazekas–Hunčík

2008 *Maďari na Slovensku (1989–2004). Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie.* Ed.: Fazekas, József – Hunčík, Péter. Šamorín, 2008.

Hanzel

2006 Hanzel, Vladimír: *Zrychlený tep dějin. Reálné drama o deseti jednáních. Autentické záznamy jednání „Občanského fóra“ a „Verejnosti proti násilí“ s představiteli státní moci v listopadu a prosinci 1989.* Praha, 2006.

Hochel

2014 Hochel, Dionýz: Spomienky na November. In: *týždeň*, 8. (2014) 46. sz. november 8.

Huba

2008 Huba, Mikuláš Maňo: *Ideál – skutočnosť – mýtus. Príbeh bratislavského ochranárstva*. Banská Bystrica, 2008.

Huba–Podoba

1998 *Bratislava/nahlas po desiatich rokoch*. Ed.: Huba, Mikuláš Maňo – Podoba, Juraj. Bratislava, 1998.

Hučko

2010 Hučko, Ján: Novembrové udalosti v archívnych dokumentoch volených orgánov ÚV KSS uložených v Slovenskom národnom archive. In: *20. výročie Nežnej revolúcie. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava 11.–12. november 2009*. Zost.: Jašek, Peter. Bratislava, 2010. 76–89.

Jašek

2014 Jašek, Peter: Posledný politický proces komunistického režimu na Slovensku. Perzekúcie členov bratislavskej päťky na jeseň 1989. In: *Pamäť národa*, 10. (2014) 3. sz. 33–59.

2017 Jašek, Peter: Tzv. maďarský nacionalizmus v období normalizácie. Prípady Miklósa Duraya a spolupráca Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu s Chartou 77. In: *Pamäť národa*, 13. (2017) 3. sz. 27–46.

Jašek et al.

2015 *Sviečková manifestácia*. Vol. I. *Štúdie, spomienky a svedectvá*. Zost.: Jašek, Peter – Neupauer, František – Podolec, Ondrej – Jakubčín, Pavol. Bratislava, 2015.

Jašek–Pálffy

2016 Jašek, Peter – Pálffy, Jan: „Vonku zúril socializmus, no my sme boli v sebe slobodní.“ Rozhovor s predstaviteľom neoficiálnej výtvarnej scény a spoluzakladateľom Verejnosti proti násiliu Rudolfom Sikorom. In: *Pamäť národa*, 12. (2016) 2. sz. 85–111.

Jašek–Podolec

2014 Jašek, Peter – Podolec, Ondrej: „Komunistický svet bol svetom pretvárinky a dvojítych hodnôt.“ Rozhovor s tribúnou Nežnej revolúcie Jánom Budajom. In: *Pamäť národa*, 10. (2014) 3. sz. 100–134.

Kmeť

2003 Kmeť, Norbert: Slovenská opozícia za normalizácie. In: *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie. Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie*. Zost.: Melanová, Miloslava – Pekník, Miroslav. Bratislava, 2003. 185–207.

2013 Kmeť, Norbert: Nezávislé aktivity na Slovensku v rokoch 1987–1989. In: *Dominový efekt. Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*. Ed.: Blažek, Petr – Pažout, Jaroslav. Praha, 2013. 130–152.

Kopasz

2014 Kopasz, László: Maďarská inteligencia na Slovensku na sklonku normalizácie. In: *Pamäť národa*, 10. (2014) 3. sz. 3–21.

Korec

2008 Korec, Ján Chryzostom: *Bratislavský veľký piatok 25. marec 1988*. Bratislava, 2008.

Koudelka

2000 Koudelka, František: Husákův pád 1987. Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ. In: *Soudobé dějiny*, 7. (2000) 3. sz. 473–525.

Koutská-Ripka-Žáček

2009 *Občanské fórum, den první. Vznik Občanského fóra v dokumentech a fotografiích*. Red.: Koutská, Ivana – Ripka, Vojtěch – Žáček, Pavel. Praha, 2009.

Kucharík

2017 Kucharík, Juraj: Bratislavskí vysokoškooláci a pochod mestom 16. novembra 1989. In: *1989. Rok zmeny. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 4.-5. novembra 2014*. Ed.: Jašek, Peter. Bratislava, 2017. 154–184.

Laluha et al.

2000 *Cesty k novembu 1989. Aktivity Alexandra Dubčeka. Zborník zo seminára pri príležitosti 10. výročia Novembra 1989*. Ed.: Laluha, Ivan – Uher, Ján – Autrata, Oto – Babnič, Vladimír. Bratislava, 2000.

Londák et al.

2009 Londák, Miroslav – Londáková, Elena – Pešek, Jan – Sedliaková, Alžbeta – Veselská, Natália – Zemko, Milan – Žatkuliak, Jozef: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava, 2009.

Lorenc

1992 Lorenc, Alojz: *Ministerstvo strachu? Neskartované spomienky generála Lorenca*. Bratislava, 1992.

Marušiak

2003 Marušiak, Juraj: Maďarská menšina v slovenskej politike v rokoch normalizácie. In: *Slovensko a režim normalizácie*. Zost.: Kmeť, Norbert – Marušiak, Juraj. Prešov, 2003. 222–279.

Mistríková-Vaculík

2009 Mistríková, Zuzana – Vaculík, Juraj: Spomienky. In: *Umelecká beseda na križovatke dejín*. Ed.: Snopko, Ladislav. Bratislava, 2009.

Morbacher

2012 Morbacher, Ľubomír: Úteky za hranice. In: *Sila svedectva. The Power of Witnessing*. Zost.: Fiamová, Martina – Speváková, Jana. Bratislava, 2012.

Novotný

2010 Novotný, Milan: November 1989 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (príprava a priebeh protestného pochodu 16. novembra 1989). In: *20. výročie Nežnej revolúcie*. Zost.: Jašek, Peter. Bratislava, 2010. 138–145.

Ondruš

2009 Ondruš, Vladimír: *Atentát na Nežnú revolúciu*. Bratislava, 2009.

Pešek-Szomolányi

1999 *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Ed.: Pešek, Jan – Szomolányi, Soňa. Bratislava, 1999.

Petranská-Rolková

2010 Petranská-Rolková, Natália: Proces demokratizácie federálneho a slovenského parlamentu a cesta k slobodným voľbám v roku 1990. In: *20. výročie Nežnej revolúcie*. Zost.: Jašek, Peter. Bratislava, 2010. 239–250.

Pullmann

2011 Pullmann, Michal: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, 2011.

Schuster

2001 Schuster, Rudolf: *Rozhovory s Milanom Čičom*. Košice, 2001.

Šimulčík

2014 Šimulčík, Ján: 291 284 odvážnych. Podpisová akcia za náboženskú slobodu v Česko-slovensku v roku 1988. In: *Pamäť národa*, 10. (2014) 3. sz. 22–32.

2017 Šimulčík, Ján: *Čas odvahy. Najväčšia podpisová akcia za náboženskú slobodu – 500 000 občanov ČSSR*. Bratislava, 2017.

2018 Šimulčík, Ján: *Čas svítania. Sviečková manifestácia – 25. marec 1988*. Bratislava, 2018.

Sivoš

2009 Sivoš, Jerguš: Reforma Štátnej bezpečnosti v predvečer pádu komunistického režimu. In: *1988. Rok pred zmenou. Zborník a dokumenty*. Zost.: Balun, Peter. Bratislava, 2009. 68–90.

2010 Sivoš, Jerguš: Činnosť správy kontrarozvedky v Bratislave od 17. novembra 1989 do 15. februára 1990. In: *20. výročie Nežnej revolúcie*. Zost.: Jašek, Peter. Bratislava, 2010. 167–172.

Snopko

2009 *Umelecká beseda na križovatke dejín*. Ed.: Snopko, Ladislav. Bratislava, 2009.

Strešňák

2010 Strešňák, Gábor: K problematike mimoriadne skartácie materiálov ŠtB na Slovensku v roku 1989. In: *20. výročie Nežnej revolúcie*. Zost.: Jašek, Peter. Bratislava, 2010. 209–216.

Suk

2003 Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, 2003.

Szczepanowicz

2013 Szczepanowicz, Marian: *Kuriéri Božieho slova. Skúsenosť a dar*. Bratislava, 2017.

Žáček

2004 Žáček, Pavel: „Můžou přijít, jsme hotovi...“ Tzv. Lorencova „skartace“ z prosince 1989 v dokumentech. In: *Pamäť národa*, 2004. 28–41.

Žatkuliak et al.

1999 *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990)*. Ed.: Žatkuliak, Jozef – Hlavová, Viera – Sedliaková, Alžbeta – Štefanský, Michal. Bratislava, 1999.

PETER JAŠEK

THE VELVET REVOLUTION IN SLOVAKIA

The study analyses the political and social situation in Slovakia during the late 80s as well as historical changes in 1989 that led to the fall of the communist regime. The study provides overview of the key historical events: gradually brought weakening of the regime, changes within the communist party and increase of the opposition activities. In the focus are the events of November and December 1989 and crucial events that led to the fall of the regime. Special attention is devoted to the activities of the youth and student movement in Slovakia, especially the march of the students in Bratislava on 16 November. This march can be considered as a prologue of the Gentle Revolution in Slovakia and a springboard for the involved students. They, bolstered by the Prague events, undertook an open protest at the university and creation of the students strike committee, first at the Slovakia. The author also deals with the establishing and development of the movement Public against Violence in November 1989 and to the discussions of the round table between the representatives of the communist party and Public against Violence. This discussion started the process of transformation from the totalitarian communist regime into the democracy.